

15

**Diyarbakır
Millî Mücadele
Dönemi
Önderlerinden
İhsan Hamit Tiğrel**

**İhsan Hamit Tiğrel,
One of the Leaders
of Diyarbakır
During
the National Struggle**

Mekki Uludağ

Diyarbakır Millî Mücadele Dönemi Önderlerinden İhsan Hamit Tiğrel

*Mekki Uludağ**

Özet

Bu çalışmada Millî Mücadele döneminde Diyarbakır'daki gelişmeler ile İhsan Hamit Bey'in bu gelişmelerdeki rolü değerlendirilmiştir. Çalışmanın amacı, İhsan Hamit Bey'in Millî Mücadele dönemindeki faaliyetleri ve ona bağlı olarak o dönemde Diyarbakır'da yaşanan gelişmelerin okuyucunun bilgisine sunulmasıdır. İhsan Hamit Bey'in Millî Mücadele döneminde önemli çalışmalar içinde yer aldığı halde dönemle ilgili tarih yazımında yeterince yer almadığı tespit edilmiştir. Mondros Mütarekesi imzalandıktan kısa bir süre sonra Diyarbakır'da Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin şubesi açılmış, böylece erken bir dönemde Diyarbakır'da Millî Mücadele süreci başlatılmıştır. İngilizler ile Fransızların Diyarbakır ve çevresine yönelik ayrılıkçı çalışmalarına karşı kentte çalışmalar yapılmış, Türk-Kürt birlikteliği, dini birlik esaslı olmak üzere vurgulanmış, millî kuruluşların Türklerle Kürtlerin kurtuluşu için çalıştıkları belirtilmiştir. Millî cemiyetlerin faaliyetleri etkili olmuş, etnik kökene dayalı çalışmalar yerine Müslüman toplumun kurtuluşu hedeflenmiş, sonuç olarak halkın desteği sağlanmıştır. Kongreler döneminde Diyarbakır'dan temsilciler seçilerek Erzurum ve Sivas Kongrelerine katılım sağlanması yönünde çalışma yapılmıştır. Erzurum Kongresi'ne Diyarbakır'dan temsilci gönderilememiştir. Bunun üzerine İhsan Hamit Bey, Sivas Kongresine Diyarbakır Temsilcisi olarak katılmak üzere gönüllü olarak harekete geçmiştir. İhsan Hamit Bey'in talebi ilgili kişi ve kuruluşlar tarafından uygun bulunmuş ve kendisi Sivas'a hareket etmiştir. İhsan Hamit Bey, Sivas Kongresi sona erdikten sonra Sivas'a varmış olmakla birlikte Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ve diğer delegeler tarafından büyük sevinçle karşılanmış, oldukça iyi bir şekilde ağırlandı. İhsan Hamit Bey kongre Temsil Heyeti'ne Diyarbakır temsilcisi olarak seçilmiş ve heyetin çalışmalarına katılmıştır. Kongre dönüşünde Diyarbakır'daki kişi ve kuruluşları kongre çalışmaları ile ilgili bilgilendirmiş ve Diyarbakır'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin şubesinin kurulmasına öncülük etmiştir. Bu çalışmada İhsan Hamit Bey'in Millî Mücadele dönemindeki faaliyetlerinin, arşiv belgeleri ve Hamit Bey'in konuşmalarından faydalanılarak ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler

İhsan Hamit Tiğrel, Zülfüzade İhsan Hamit Bey, Diyarbakır Millî Mücadele, Sivas Kongresi, Müdafaa-i Vatan Cemiyeti

* Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. mekki.uludag[at]dicle.edu.tr, ORCID:0000-0001-6557-7917

İhsan Hamit Tiğrel, One of the Leaders of Diyarbakır During the National Struggle

Abstract

This study evaluates the developments in Diyarbakır during the National Struggle and the role of İhsan Hamit Bey in these developments. The aim of the study is to inform the reader about the activities of İhsan Hamit Bey during the National Struggle and the developments in Diyarbakır during that period. It has been determined that although İhsan Hamit Bey took part in important activities during the National Struggle, he is not sufficiently included in the historiography of the period. Shortly after the signing of the Armistice of Mondros, a branch of the Mudafaa-i Vatan Cemiyeti was opened in Diyarbakır, and thus the National Struggle process was initiated in Diyarbakır at an early period. Activities were carried out in the city against the separatist efforts of the British and the French against Diyarbakır and its surroundings, Turkish-Kurdish unity was emphasized on the basis of religious unity, and it was stated that national organizations were working for the liberation of Turks and Kurds. The activities of the national organizations were effective, and instead of working on the basis of ethnicity, the liberation of the Muslim community was targeted, and as a result, the support of the people was ensured. During the congress period, representatives were elected from Diyarbakır and efforts were made to participate in the Erzurum and Sivas Congresses. A representative from Diyarbakır could not be sent to the Erzurum Congress. Therefore, İhsan Hamit Bey voluntarily mobilized to participate in the Sivas Congress as the Diyarbakır Representative. İhsan Hamit Bey's request was approved by the relevant people and organizations and he moved to Sivas. Although İhsan Hamit Bey arrived in Sivas after the end of the Sivas Congress, he was welcomed with great joy by Mustafa Kemal Pasha and other delegates in Sivas and was welcomed quite well. İhsan Hamit Bey was elected as the Diyarbakır representative to the Congress Representative Committee and participated in the activities of the committee. Upon his return from the congress, he informed the people and organizations in Diyarbakır about the congress activities and pioneered the establishment of a branch of the Anatolian and Rumelia Association for Defence of National Rights in Diyarbakır. In this study, it is aimed to reveal the activities of İhsan Hamit Bey during the National Struggle period by making use of archival documents and Hamit Bey's speeches.

Keywords

İhsan Hamit Tiğrel, Zülfüzade İhsan Hamit Bey, Diyarbakır National Struggle, Sivas Congress, Müdafaa-i Vatan Cemiyeti

1. Giriş

İhsan Hamit Bey, 1890 yılında Diyarbakır'da doğmuştur. Ali Hamit Bey ile Meymenet Hanım'ın ilk çocuğu olan İhsan Hamit Bey'in Adil, Lütfiye ve Ruhiye adlarında kardeşleri olmuştur. İhsan Hamit Bey, Mebûsan Meclisi ile TBMM'de toplam sekiz dönem Diyarbakır milletvekili olarak yer almış olan Zülfü Bey'in kardeşidir. Zülfü Bey ile İhsan Hamit Beylerin babaları Ali Hamit Bey iken, Zülfü Bey'in annesi Nazire Hanım, İhsan Hamit Bey'in annesi ise Meymenet Hanımdır. İhsan Hamit Bey, Diyarbakır Askeri Rüştiyesi'nden mezun olduktan sonra lise tahsilini İstanbul Numune-i Terakki İdadisi'nde tamamlamıştır. Ardından Mülkiye'yi kazanan İhsan Hamit Bey, 1912 yılında Mülkiye Mektebi'nden mezun olmuştur. Mezuniyetinden hemen sonra Diyarbakır Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesinde matematik öğretmeni olarak göreve başlamış, 1913 yılında Diyarbakır Milli Eğitim Müdürlüğü Başkatipliğine atanmıştır. Aynı sene içinde Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim İdaresi Üçüncü Katipliği görevine atanmış, 1914 yılında İhtiyat Zabıt Mektebi'ne girmiş ve yedek subay olarak askerlik vazifesine başlamıştır.¹

Askerlik görevini Sivas ve Diyarbakır'da tamamlayan ve 1918 yılında askerden terhis olan İhsan Hamit Bey, memleketi Diyarbakır'da bir süre için ziraat ile iştigal etmiştir.² 4 Eylül 1919 - 11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanmış olan Sivas Kongresi'ne katılmak üzere Diyarbakır temsilcisi olarak seçilen İhsan Hamit Bey, kongrenin bitiminden sonra Sivas'a ulaşabilmiştir. Sivas'tan döndükten sonra Ergani ve Diyarbakır'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin şubelerinin kurulmasına öncülük etmiş, Diyarbakır Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Yönetim Kurulu Üyesi olarak görev yapmıştır. 1921 yılında TBMM Hükümeti tarafından Diyarbakır Millî Eğitim Müdürü olarak atanmış olan İhsan Hamit Bey, Diyarbakır Belediye Meclisi ve İl Genel Meclisi üyesi olarak görev yapmıştır. İhsan Hamit Bey, Diyarbakır belediye başkanlığı seçimlerine katılmak üzere millî eğitim müdürlüğünden istifa etmiştir. Ocak 1922'deki belediye seçimleri sonucunda Diyarbakır Belediye Başkanı seçilen İhsan Hamit Bey, TBMM'nin ikinci dönemi için yapılan seçimlere katılmak üzere 1923 yılında belediye başkanlığı görevinden istifa etmiştir. TBMM'nin ikinci dönemi için yapılan seçimlerde Ergani Milletvekili olarak seçilen İhsan Hamit Bey, dönem sonuna dek mecliste yer almıştır.³

¹ Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi - II Sivas Kongresi*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2006, Ek 5, s.262.

² İhsan Hamit Bey tarafından TBMM Sekizinci Dönemi için yazılmış olan Hal Tercümesi, 24 Temmuz 1946, TBMM Arşivi.

³ TBMM Arşivi, İhsan Hamit Bey tarafından TBMM İkinci Dönemi için yazılmış olan Hal Tercümesi, 10 Ağustos 1923.

İhsan Hamit Bey iki yüz kırk iki oy alarak Ergani milletvekili olmaya hak kazanmıştır. Meclis tarafından Hamit Bey'in milletvekilliği 12 Eylül 1923 tarihinde onaylanmıştır.⁴ *Reform Meclisi* olarak nitelediği İkinci Meclis'te⁵ bulunduğu süre boyunca Muvazene-i Maliye Komisyonu, Divan-ı Muhasebat Komisyonu ile Tetkik-i Hesabat Komisyonu'nda görev yapmış, Üçüncü Şube Kâtibi olarak çalışmıştır. Mecliste bulunduğu sırada Türkiye adına 1924 yılında Brüksel'de toplanmış olan Uluslararası Parlamentolar Ticaret Konferansı ile aynı yıl Roma'da yapılmış olan Uluslararası Parlamentolar Ticaret Konferansı'na katılmıştır.⁶

İhsan Hamit Bey, 1924 yılında kurulmuş olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na katılmış, kısa bir süre sonra parti kapatılmıştır. Mecliste bulunduğu süre içerisinde önemli bir önerge vermiş ve önergesi kabul edilmiştir. İhsan Hamit Bey ve Ertuğrul Mebusu Fikret Bey tarafından 2 Mart 1924 tarihindeki Halk Fırkası grup toplantısında verilen bu önerge, Osmanlı hanedanından kimlerin yurt dışına çıkartılacaklarına ilişkin olmuştur. Önergeye göre Osmanlı hanedanına mensup kadın erkek tüm bireyler ile hanedanın damatları ve hanedan kadınlarının tüm çocukları ebediyen Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde ikamet etmek hakkından mahrum bırakılacaklardır. Yapılan oylama sonucunda önerge kabul edilmiş ve öylece uygulanmıştır.⁷ 4 Mart 1925 tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu oylamasında kardeşi Zülfü Bey kabul oyu kullanırken İhsan Hamit Bey ret oyu kullanmıştır.⁸

İhsan Hamit Bey, TBMM'nin ikinci döneminden sonra 1946 yılına dek Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan milletvekilliğine aday gösterilmemiştir. İhsan Hamit Bey'in Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na katılmasından dolayı bir daha CHP listesinden aday gösterilmemiş olduğu ileri sürülmüştür.⁹ 1926 yılındaki İzmir Suikastı ile ilgili olduğu düşünülen İhsan Hamit Bey tutuklanarak İzmir'e gönderilmişse de yapılan tahkikat sonucunda suçsuz olduğu görülmüş ve serbest bırakılmıştır.¹⁰ Meclis dışında kaldıktan sonra devlet hizmetinden tamamen dışlanmamış, çok sayıda göreve atanmıştır. 1930 yılında Maliye Vergiler Temyiz Komisyonu üyeliğine seçilmiş, 1931 yılında Ziraat

⁴ İhsan Hamit Bey için hazırlanmış olan seçim mazbatası, 5 Ağustos 1923, TBMM Arşivi.

⁵ İhsan Hamit Bey, Nazmi Kal tarafından kendisi ile yapılmış olan bir mülakatta bu sözü söylemiştir. Nazmi Kal, *Atatürk-İnönü İlişkileri, İlk Beraberlikten Sonuna Kadar*, Ankara: Salmat Basım, 2020, s.112. Mülakatın video kaydı için Bkz.: "Anılarla Atatürk, Bölüm 6, İhsan Hamit Tiğrel'in Atatürk ile İlgili Anıları" Son güncelleme 10 Temmuz, 2022. <https://www.trtizle.com/belgesel/anilarla-ataturk/anilarla-ataturk-6-bolum-9652244>

⁶ *TBMM Albümü 1920-2010, I. Cilt, 1920-1950*, Ed. Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel, Ankara: TBMM Yayınları, 2010, s.73.

⁷ Yücel Demirel; Osman Zeki Konur, *CHP Grup Toplantısı Tutanakları (1923-1924)*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002, s.449.

⁸ İsmail Gölbaş, *Takrir-i Sükûn Görüşmeleri, 1923 Seçimleri, Atama Meclis ve Sonrası*, İstanbul: Belge Yayıncılık, 1997, s.475.

⁹ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Rejiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları I, Ankara 1981, s.109; Mezher Yüksel, *An Unintended Consequence of Modernization in Turkey: Nationalist Reactions from its Periphery*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: 2007, s.89.

¹⁰ Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, IV. Cild, 1909-1923, Mekteb-i Mülkiye Mezunları (Mülkiye Şeref Kitabı)*, Ankara: Mars Matbaası, 1968-1969, s.1532.

Bankası yönetimine atanmıştır.¹¹ 1945 yılına kadar Ziraat Bankası'nın Mersin, Trabzon ve Eskişehir şubelerinin müdürü olarak görev yapmış olan İhsan Hamit Bey 1946 yılında yapılmış olan milletvekili seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi listesinden altmış sekiz bin dokuz yüz seksen dört oy alarak Diyarbakır Milletvekili seçilmiştir.¹²

1950 seçimlerine katılmamış olan İhsan Hamit Bey, 1951 yılında Zirai Donatım Kurumu İdare Kurulu üyesi olarak atanmıştır.¹³ Ardından 1954 yılında yapılmış olan milletvekili seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi yerine ilk ve son defa olarak Demokrat Parti listesinden, bir kez daha Diyarbakır Milletvekili olarak seçilmiştir.¹⁴ İhsan Hamit Bey'in Demokrat Parti serüveni kısa sürmüş, 20 Aralık 1955 tarihinde kurulmuş olan Hürriyet Partisi'nin kurucu üyelerinden biri olmuştur.¹⁵ İhsan Hamit Bey bu seçimlerde yetmiş dört bin üç yüz altı oy alarak seçilmiştir.¹⁶ 15 Ekim 1961 tarihinde yapılmış olan Senato seçimlerinde Yeni Türkiye Partisi'nden Diyarbakır Senatörü olarak seçilmiş,¹⁷ Senato Başkanvekilliği için yapılmış olan oylamada mensubu olduğu Yeni Türkiye Partisi tarafından başkanvekilliği için aday gösterilmiş, seçimin ilk turunda 137 oyun 101'ini alarak çoğunlukla seçilmiş ve 1966 yılına kadar Senato Başkanvekili olarak görev yapmıştır.¹⁸ İlk eşi Fatma Münife Hanım olan İhsan Hamit Bey'in Fahir, Müşfik, Melek ve Bediz isminde dört çocuğu olmuştur. 4 Nisan 1985 tarihinde Ankara'da vefat etmiş olan İhsan Hamit Bey, kendisi için TBMM'de düzenlenen törenden sonra Cebeci Asri Mezarlığı'na defnedilmiştir.¹⁹

2. Sivas Kongresi'nde Diyarbakır Temsilcisi İhsan Hamit Bey

Millî Mücadele döneminde kurulmuş olan en önemli cemiyetlerden biri, 4 Aralık 1918 tarihinde İstanbul'da kurulan Vilâyat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'dir. Cemiyetin kurucularının büyük bir kısmı Diyarbakırlı olup onlardan biri de İhsan Hamit Bey'in ağabeyi Zülfü Bey'dir.²⁰ Cemiyet önce İstanbul'da kurulmuş, hemen ardından doğu illerinde cemiyetin şubeleri tesis edilmiştir. Cemiyetin asıl kuruluş sebebi, Diyarbakır'ın da aralarında bulunduğu bazı bölgelerin Ermenilere verilmesinin engellenmesidir.²¹ 10

¹¹ "İhsan Hâmit Tığrel'le Sohbet" *Karınca Dergisi*, 49/556 (1983), s.23.

¹² İhsan Hamit Bey için hazırlanmış olan seçim mazbatası, 24 Temmuz 1946, TBMM Arşivi.

¹³ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi, (BCA), Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2. (10 Ağustos 1950).

¹⁴ İhsan Hamit Bey tarafından TBMM Onuncu Dönemi için yazılmış olan Hal Tercümesi, 5 Mayıs 1954, TBMM Arşivi.

¹⁵ Erol Tuncer, Bülent Tuncer, *Meclis Aritmetiğinde Yaşanan Değişim (1943-1960)*, İstanbul: Tesav, 2015, s.74.

¹⁶ İhsan Hamit Bey için hazırlanmış olan seçim mazbatası, 5 Mayıs 1954, TBMM Arşivi.

¹⁷ Erol Tuncer, *Cumhuriyet Senatosu Seçimleri*, Ankara: Tesav, 2020, s.167.

¹⁸ *Cumhuriyet Senatosu Zabıt Ceridesi*, 2. Toplantı Yılı, 6. Cilt, 2. Birleşim, s.24, (2 Kasım 1962).

¹⁹ *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1985, s.8.

²⁰ Şevket Beysanoğlu, *Kültürümüzde Diyarbakır*, Ankara: San Matbaası, 1992, s.53. Cemiyetin diğer üyeleri şunlardır: Diyarbakırlı Süleyman Nazif, Diyarbakırlı Feyzi Bey, Diyarbakırlı İsmail Hakkı Bey, Harputlu Ahmed Nedim Bey ve Van Mebusu Âsaf Bey. Şuayb Karakaş, *Süleyman Nazif*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988, s.126.

²¹ "Adına (Mütâreke seneleri) dediğimiz uzun siyah gecenin ilk saatlerinde idi. Bir sabah pek erken ve ben henüz yatakta iken Beyrut Vali-i Sâbıkı Halazadem İsmail Hakkı Bey merhumla, el-yevm Hakkâri Mebusu

Mart 1919 tarihinde²² kurulmuş olan cemiyetin Erzurum şubesi,²³ Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti ile birlikte Erzurum Kongresi'nin yapılmasını kararlaştırmıştır. Her iki cemiyetin düzenlemiş olduğu Erzurum Kongresi, Millî Mücadele döneminin en önemli çalışmalarından biri olmuştur.²⁴

Diyarbakır'da Müdafaa-i Vatan Cemiyeti ismiyle bir cemiyet kurulmuş ve Diyarbakır'daki millî hareketin örgütlenmesinde önemli katkıda bulunmuştur.²⁵ İhsan Hamit Bey, Diyarbakır Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin kurucularından olup cemiyetin ilk yönetim kurulunda yer almıştır.²⁶ İzmir'in 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunan ordusu tarafından işgal edilmesi üzerine Yunan işgaline tepki gösterilen ilk yerlerden biri Diyarbakır olmuştur. Diyarbakır Belediye Başkanı Abdurrahman Efendi öncülüğünde 22 Mayıs 1919 tarihinde belediye salonunda İzmir'in işgalinin protesto edilmesi ve takınılacak tutumun belirlenmesi amacıyla yapılan toplantıya katılanlardan biri İhsan Hamit Bey olmuştur. Toplantıda İzmir'in işgali protesto edilmiş, protesto telgrafları çekilmiş ve toplantıdan sonra belediye önünde toplanmış olan halk tarafından bir protesto mitingi düzenlenmiştir.²⁷ Mustafa Kemal Paşa, 8 Haziran 1919 tarihinde *Diyarbakır Vilayeti Vekâleti Aliyesine* göndermiş olduğu telgrafta milletin bekasını tehlikeye düşürecek olan girişimlerin engellenmesi gerektiğini bildirmiş, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi sonucunda memleketin her tarafında Müdafaa-i Hukuk ile Redd-i İlhak cemiyetlerinin kurulduğunu ve bu cemiyetlere tüm Müslüman ahalinin katıldığını ifade etmiştir. Kemal Paşa, Diyarbakır ve çevresinde Müdafaa-i Hukuk cemiyetinin kurulmasını ve şehirdeki Kürt Kulübü üyeleriyle uzlaşmaya varılarak Millî Mücadele'ye destek verilmesinin sağlanmasını tavsiye etmiştir.²⁸

bulunan Van Mebusu Âsaf Bey haneme geldiler. İkisinin de etvarında derin bir endişe vardı. Kars ve Bayazıt hududunda Ermeniler kuvvetli, top ve mitralyözlerle mücehhez çeteler teşkil etmişler; Kafkasya'dan Ak ve Kara denizlerin sahillerine kadar unsur-ı İslamı imha ile Ermeni hükümeti tesis edecekler. İşte şu iki Türk'ü o dakikada endişenak eden sebep. Düşündük: (Vilâyât-ı Şarkıyye) namı altında mukadderatı bir noktaya cem edilmiş bikes kıtanın; Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elaziz ve Sivas vilayetlerinin İstanbul'da bulunan evladından bir cemiyet teşkili iktiza ediyordu. O gün icabına tevessülle divanyolundaki (Müdafa-i Millîye) binasında toplandık. Cemiyetin kâtibi mesullüğünü Safvet Bey deruhte etmişti." Karakaş, *Süleyman Nazif...*, s.127.

²² Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı, BOA. DH. ŞFR. 619-107 / 1. 10 Mayıs 1335 (10 Mayıs 1919).

²³ Cemiyetin Erzurum şubesinin faaliyetleri ile ilgili daha fazla bilgi için Bkz.: Cevat Dursunoğlu, *Millî Mücadele'de Erzurum*, Ankara: Ziraat Bankası Matbaası, 1946.

²⁴ Kemal Atatürk, *Nutuk*, Ankara: 1927, s.34.

²⁵ Müdafaa-i Vatan Cemiyeti ile ilgili daha geniş bilgi için Bkz.: Oktay Bozan, *Millî Mücadele Döneminde Diyarbakır 1918-1923*, 2. Baskı, Konya: Çizgi Yayınevi, 2022, s.203-208.

²⁶ "Şarktan ve cenuptan tehlike hissedilen Diyarbakır Vilayetimiz'de de Müdafaa-i Vatan Cemiyeti teşekkül etti". Cemiyet yönetimine şu kişiler seçilmiştir: Müftü İbrahim Efendi (Uluğ), Cemilpaşazade Mustafa Bey, Behrampaşazade Arif Bey, Dr. Cevdet Osman Bey, Piranzade Nazım Bey (Önen), Niyazi Bey (Çıkıntaş), Nakib (Ocak), Cemilpaşazade Kasım Bey, Mustafa Akif (Tütenk), Zülfüze İhsan Hamit (Tigrel) ve Kâmil Bey. *Kara-Amid Dergisi*, II-III/2-4, (1956, 1957, 1958), İstanbul: Diyarbakır Tanıtma Derneği, İşıl Matbaası, 1960, s.328-330.

²⁷ Mustafa Akif Tütenk, "1919 Mayıs'ında Diyarbakır'da Kurulan Millî Cemiyet ve Toplantıları", *Kara-Amid*, II, s.327.

²⁸ Sabahattin Selek, *Millî Mücadele (Erzurum'da Gergin Günler)*, İstanbul: Yeni Gün, 1999, Ek:1, s.105.

Erzurum Kongresi toplanacağı sırada cemiyetin Diyarbakır şubesi tarafından gönderilmiş olan bir telgrafta, Erzurum Kongresi'nin toplanması kararının desteklendiği, Diyarbakır'dan kongreye katılmak hususunda istekli olduğu bildirilmiştir. Cemiyet tarafından gönderilmiş olan telgraf Erzurum'da sevinçle karşılanmış, Mustafa Kemal Paşa tarafından yazılmış olan cevapta cemiyetin kongreye katılma talebinin Erzurum Kongre Heyeti huzurunda okunduğu ve talebin memnuniyetle kabul edildiği belirtilmiştir.²⁹

O sırada Diyarbakır'daki devlet görevlileri ile Mustafa Kemal Paşa arasında yazışmalar yapılmış, Mustafa Kemal Paşa Diyarbakır'daki durum hakkında bilgi edinmeye çalışmıştır. Diyarbakır 13. Kolordu Kurmay Başkanı Halit Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiş olduğu telgrafta Diyarbakır'da Millî Mücadele hareketinin desteklendiğini, Diyarbakır ve Silvan'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şubelerinin açılmak istendiğini bildirmiştir. Halit Bey ayrıca Diyarbakır'ın en gayretli gençlerinden biri olarak nitelemiş olduğu İhsan Hamit Bey'in Sivas Kongresi'ne Diyarbakır temsilcisi olarak katılmak üzere seçildiğini, bunun Diyarbakır Valisi tarafından uygun bulunduğunu ve İhsan Hamit Bey'in yakında Sivas'a gönderileceğini bildirmiştir.³⁰

Mustafa Kemal Paşa, Diyarbakır Valisi Faik Ali Bey ile Diyarbakır 13. Kolordu erkânına yazmış olduğu cevabında İhsan Hamit Bey'in Diyarbakır temsilcisi olarak seçilip gönderilecek olmasının sevindirici olduğunu, İhsan Hamit Bey'in Sivas Kongresi Temsil Heyetine seçildiğini ve kendisinin derhal Sivas'a gönderilmesi gerektiğini bildirmiştir.³¹ Halit Bey yeniden yazmış olduğu telgrafında İhsan Hamit Bey'in 16 Eylül 1919 tarihinde Sivas'a varmak üzere Diyarbakır'dan yola çıkarıldığını bildirmiştir.³² Halit Bey, İhsan Hamit Bey'in öncelikle Malatya'ya gideceğini, mümkünse Sivas'tan bir araç gönderilerek İhsan Hamit Bey'in Malatya'dan aldırılmasının iyi olacağını, ellerinde İhsan Hamit Bey'i Sivas'a ulaştıracak kadar benzin bulunmadığını bildirmiştir. Halit Bey'e yazılmış olan cevapta İhsan Hamit Bey'in Sivas'a ulaştığı ve Temsil Heyeti üyesi olarak görevine başladığı bildirilmiştir.³³ İhsan Hamit Bey, kendisinin Sivas Kongresi'ne Diyarbakır temsilcisi olarak seçilmesine ilişkin açıklamada bulunmuştur. Hamit Bey, Diyarbakır'daki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Sivas Kongresi'ne Diyarbakır adına temsilci göndermekten aciz kaldığını, bu işi başaramadığını ileri sürmüştür. Bunun üzerine kendisi gönüllü olarak Diyarbakır'ı temsilen Sivas Kongresi'ne katılmak istediğini Diyarbakır valisine bildirmiştir. Diyarbakır valisi tarafından bu talep

²⁹ Erzurum Kongresi Heyet-i Temsiliyesi adına; *Diyarbakır Ahalisi Namına Müftü İbrahim Efendi Hazretlerine* gönderilmiş olan cevabi telgrafta Diyarbakır adına temsilcilerin kongreye katılmak istemiş olmalarının memnuniyet verici bulunduğu, kongreye katılma talebinin kongre heyeti huzurunda okunduğu ve talebin sevinçle karşılandığı bildirilmiştir. "Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi Namına (Kongre Heyeti Namına Reis) Mustafa Kemal". Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı, ATASE, ATAZB, 335/4-1, 32. 8 Ramazan 1337 (7 Haziran 1919).

³⁰ Goloğlu, *Sivas...*, Ek 6, s.265.

³¹ Goloğlu, *Sivas...*, Ek 7, s.267.

³² Kamil Erdeha, *Millî Mücadele'de Vilayetler ve Valiler*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975, s.152.

³³ Goloğlu, *Sivas...*, Ek 8, s.268.

Diyarbakır Kolordu Komutanlığına ve Sivas Kongre Heyetine bildirilmiştir. Hem kolordu hem de Sivas tarafından İhsan Hamit Bey'in Diyarbakır temsilcisi olarak Sivas'a gitmesinin uygun olduğu bildirilmiştir. Bunun üzerine İhsan Hamit Bey Sivas Kongresi'ne Diyarbakır temsilcisi olarak katılmak üzere hareket etmiştir.³⁴

Şüphesiz ki İhsan Hamit Bey'in Sivas Kongresi'ne Diyarbakır temsilcisi olarak gönüllü bir şekilde gitmek istemiş olması oldukça önemli bir hadisedir. Bununla birlikte, Hamit Bey'in ifadelerinde, kendisinin rolünü biraz abarttığı söylenebilir. Üstelik İhsan Hamit Bey'in Müdafaa-i Vatan Cemiyeti üyeleri hakkında sarfettiği suçlayıcı ifadelerin gerçeklerle bağdaşmadığı bilinmektedir. Bunlara ilaveten, mevcut bilgilere göre İhsan Hamit Bey'in tek başına karar alarak Sivas'a gitmesinin mümkün olmadığı, Diyarbakır Valiliği ve Diyarbakır'daki kolordunun onay, teşvik ve yardımları sonucunda Sivas Kongresi'ne Diyarbakır temsilcisi olarak seçilmesinin ve Sivas'a gitmesinin mümkün olduğu anlaşılmaktadır.³⁵

3. Millî Mücadele Döneminde İhsan Hamit Bey ve Zülfüzadeler

Millî Mücadele döneminde Diyarbakır'da çeşitli millî oluşumlar bulunduğu halde şehirde genel olarak olumsuz bir atmosfer hâkim olmuş, halk büyük bir bunalım içine girmiştir. Bir yandan geçim derdi ve gelecek endişesi, diğer taraftan memleketin geleceğine yönelik bazı söylemler halkı olumsuz etkilemiştir.³⁶

İhsan Hamit Bey, Sivas Kongresi sona erdikten sonra Sivas'a ulaşabilmiştir. Daha sonra kendisi ile yapılmış olan bir mülakatta yolculuğu ile ilgili kasıtlı bir engelleme olup olmadığı yönündeki soru üzerine İhsan Hamit Bey, kasti bir engelleme olmadığı yönünde cevap vermiştir. İhsan Hamit Bey Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ve diğer delegeler tarafından oldukça iyi bir şekilde karşılanmıştır.³⁷ Bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından Diyarbakır temsilcisi ve Temsil Heyeti üyesi olarak tanıtılmıştır.³⁸

³⁴ *Kara-Amid Dergisi*, II-III/2-4, (1956, 1957, 1958), İstanbul: Diyarbakır Tanıtma Derneği, Işıl Matbaası, 1960, s.326.

³⁵ İhsan Hamit Bey'in Sivas'a gönderilmesine ilişkin Diyarbakır'daki yetkililer ile Mustafa Kemal Paşa arasında yapılmış olan yazışmalar için Bkz. Bozan, *Millî Mücadele*, s.282-286.

³⁶ Şevket Beysanoğlu, "Ziya Gökalp'ta Diyarbakır, Diyarbakır'da Ziya Gökalp" *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 14 (1976), s.21.

³⁷ "Kasti bir engelleme yoktu. Fakat Diyarbakır'daki Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin yöneticileri cahil ve yeteneksiz insanlardı. Onların aciz tutumları yüzünden, kongreye katılmakta gecikmiştik. Fakat çevremdeki herkesin tereddütlerine rağmen, Sivas'a gitmeğe karar verdim ve kararımı Halazadem olan Diyarbakır Valisi Faik Ali Bey'e ve Kolordu Kurmay Başkanı Halit Bey'e bildirdim. Halit Bey Mustafa Kemal Paşa'ya haber verdi ve Sivas Kongresi'nin son gününde Sivas'a ulaştım. Mustafa Kemal Paşa beni çok iyi karşıladı ve yanında ben olduğum bir sırada benim Diyarbakır'ı temsilen Heyet-i Temsiliye'ye katılmış olduğumu İstanbul'daki Abdülkerim Paşa'ya da bildirdi. Ben birkaç gün Sivas'ta kalarak, çalışmalara iştirak ettikten sonra Diyarbakır'a dönerken, Ergani ve yöremizdeki öteki şehir ve kasabalarda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin şubesini kurdum." *Karınca Dergisi*, XLIX/556 (1983) s.23.

³⁸ "... Heyeti Temsiliye azasından ... Diyarbakır havalisi mümessili İhsan Hamit Bey... bu anda yanımda bulunmaktadırlar." Kemal Atatürk, *Nutuk Cilt: III, Vesikalar*, İstanbul: MEB Basımevi, 1969, Vesika: 112, s.1027.

Zülfüzadeler,³⁹ Millî Mücadele dönemine çeşitli dergi ve gazetelerde yazdıkları yazılarla da katkıda bulunmuşlardır. Hamit Zülfü imzasıyla “Alçak Yunan!” başlığı altında *Küçük Mecmua* dergisinde yayınlanmış olan bir şiir oldukça duygu yüklü, Millî Mücadele ruhuna güçlü ifadelerle hitap eden bir içeriğe sahiptir:

“Alçak Yunan!⁴⁰
 Türkleri silahsız görüp ey Yunan,
 Yurdumuza girdin tarihten utan!
 Bilmedin ki bizim hâmimiz Allah
 Silahlarımız din, mefkure, vicdan.
 Görünce baskını arslanlar yurdu
 Çıkardı içinden bir şanlı ordu
 Dedi ‘söz yurtları hep alacağız,
 İzmir, Edirne’de biz kalacağız’
 İngiliz istedi sana sahabet,
 Türk ordusu seni yenecek elbet,
 Alacak topunu, paslı süngünü.
 Bu zafer edecek aleme i’lam
 Ki İngilizleri alt etti İslam:
 Başladı Şarklının saadet günü.”⁴¹

Millî Mücadele döneminde önemli çalışmalarda bulunmuş olan bir başka Zülfüzade ailesi mensubu Zülfü Bey olmuştur. Zülfü Bey, 1912 yılından kapanışına kadar sürekli olarak Mebûsan Meclisi Diyarbakır Milletvekili olarak görev yapmıştır. Ardından Ermeni Tehciri ile ilişkili olmak ve bazı aşiretleri İngilizler aleyhinde tahrik etmek suçlamasıyla önce Osmanlı Devleti tarafından tutuklanıp sorgulanmış olan Zülfü Bey, suçsuz olduğu anlaşıldığı halde İngilizlerin talebi üzerine Osmanlı Devleti tarafından İngilizlere teslim edilmiştir. İngilizler tarafından önce Mısır’a ve ardından Malta Adası’na sürgüne gönderilmiş olan Zülfü Bey Ekim 1921’de sürgünden dönüşünün hemen ardından

³⁹ İhsan Hamit Bey’in ailesi Diyarbakır’da Zülfüzadeler olarak bilinir, bu ismin, İhsan Hamit Bey’in dedesi Zülfü Efendi’den sonra kullanıldığı bilinmektedir. İhsan Hamit Tiğrel: “Aile adımız Zülfüzadeler’dir.” *Karınca Dergisi*, XLIX/556 (1983) s.23.

⁴⁰ Bu şiir Hamit Zülfü imzasıyla yazılmıştır. Hamit, İhsan Hamit Bey ile Zülfü Bey’in babasının ismidir. Zülfü, İhsan Hamit Bey ile Zülfü Bey’in dedesinin ismidir. Yani yazar, babasının ve dedesinin ismini imza olarak kullanmıştır. Şiirin İhsan Hamit Bey veya Zülfü Bey tarafından yazıldığı kesin olarak iddia edilemeye bile ikisinden biri tarafından yazıldığı kesin olarak söylenebilir. Bu şiir, Şevket Beysanoğlu tarafından Latin harflerine çevrilerek yayınlanmıştır. Bkz.: Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakırım*, C.I, Ankara: Doruk Matbaası, 1982, s.180.

⁴¹ *Küçük Mecmua*, 4 (26 Haziran 1922), s.14.

TBMM'ye Diyarbakir Milletvekili olarak katılmıştır. Zülfü Bey, Millî Mücadele dönemi boyunca önemli çalışmalarda bulunmuştur. Zülfü Bey'in yaptığı en önemli çalışmaların başında, milletvekili olduğu Diyarbakir ve çevresini gezerek halkın Millî Mücadele'ye destek vermesini sağlamak ve halkın ayrılıkçı hareketlere katılmasını engellemek olmuştur.

Zülfü Bey'in çalışmaları önemli sonuçlar doğurmuş, bölgenin önde gelen aşiretleri Millî Mücadele'nin yanında yer almışlardır.⁴² Zülfü Bey, Diyarbakir ve çevresindeki yerleşim yerlerinde halkın Millî Mücadele'ye destek vermesini sağlamak üzere çıktığı bir seyahat esnasında Urfa'da bulunduğu sırada Ankara Hükümeti tarafından dışarı ile iletişimin tamamen kesilmesi kararının alındığını öğrenmiştir. Konu ile ilgili bilgi almak ve bu kararın gereğini öğrenmek üzere hükümet ile derhal iletişime geçmiş bulunan Zülfü Bey,⁴³ hükümet tarafından bilgilendirilmiştir. Rauf Bey tarafından gönderilmiş olan cevabi telgrafta Büyük Taarruz'un Afyonkarahisar'da başladığına dair Zülfü Bey'e bilgi verilmiştir.⁴⁴ O sırada Siverek'te bulunan Zülfü Bey, "Millî Kuvvetlerimizin" başarısı için duacı olduğunu İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'e iletmiştir.⁴⁵

4. Sonuç

Millî Mücadele döneminde ülkenin her tarafında olduğu gibi Diyarbakir'da da mücadele süreci halk tarafından desteklenmiş, halktan bazı kişiler bilhassa yaptıkları çalışmalar ile öne çıkmış olup bunlardan biri İhsan Hamit Bey olmuştur. İhsan Hamit Bey, askerlik görevini tamamlayarak Diyarbakir'a döndüğünde şehirde bir umutsuzluk halinin hâkim olduğunu, hatta bir karmaşa durumunun bulunduğunu görmüştür. İhsan Hamit Bey'e göre Diyarbakir'da Müdafaa-i Vatan Cemiyeti bulunduğu halde cemiyetin yöneticileri basiretsiz ve yetkin olmayan kişiler oldukları için Diyarbakir adına Erzurum Kongresi'ne temsilci gönderilememiştir. Sivas Kongresi yaklaşmakta olduğu ve Diyarbakir'dan temsilcilerin belirlenerek gönderilmeleri gerektiği halde şehirde bu anlamda inisiyatif alması gereken kişi ve kurumlar görevlerini yapmamışlardır. Erzurum Kongresi'nde olduğu gibi Sivas Kongresi'nde de Diyarbakir adına kimse yer almayacaktır. Bu vaziyet karşısında harekete geçmiş olan İhsan Hamit Bey, Diyarbakir temsilcisi olarak Sivas Kongresi'ne katılmak istediğini Diyarbakir Valisi ile Diyarbakir Kolordu Komutanına bildirmiştir. İhsan Hamit Bey'in bu kararı sevinçle karşılanmış, karar Kolordu Komutanı Halit Bey tarafından derhal telgraf ile Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya

⁴² Zülfü Bey ile ilgili daha fazla bilgi için Bk. Mekki Uludağ, *Diyarbakir Milletvekili Zülfü Tiğrel, Yaşamı ve Faaliyetleri (1877-1940)*, İstanbul: Der Yayınları, 2023.

⁴³ "Ankara'da Hey'et-i Vekile Reisi Rauf Beyefendiye. Şimdi Urfa'dayım. Bir iki gün sonra Siverek cihetine gideceğim. Hariçle muhaberat ve muvaredatin kat' edildiği haber alındı. Bu, harekâtı takibiyenin başladığını ima etmekte olduğundan burada takip edilecek hat ve hareketim hakkında tenvirat ve irşadatinize intizar cereyanı ahvalden malumat itasına müsaade buyurmanızı istirham eder, hürmetle ellerinizi öperim. Diyarbakir Mebusu Zülfü." Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 3010 / 54 - 355 - 9 - 3. (27 Ağustos 1922).

⁴⁴ BCA, 3010 / 54 - 355 - 9 - 2. (28 Ağustos 1922).

⁴⁵ BCA, 3010 / 54 - 355 - 9 - 1. (29 Ağustos 1922).

bildirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa göndermiş olduğu cevabi telgrafında İhsan Hamit Bey'in Diyarbakır temsilcisi olarak seçilmiş olmasının Sivas'taki kongre heyeti tarafından memnuniyetle karşılandığını, İhsan Hamit Bey'in Sivas Kongresi Temsilciler Heyeti'ne seçildiğini bildirmiş ve kendisinin Sivas'a derhal hareketinin sağlanmasını talep etmiştir.

İhsan Hamit Bey zorlu bir yolculuk sonunda Sivas Kongresi sona erdikten sonra Sivas'a ulaşabilmiştir. Ona rağmen Mustafa Kemal Paşa ile diğer delegeler tarafından oldukça iyi bir şekilde karşılanmış olan İhsan Hamit Bey, Sivas Kongresi Diyarbakır Delegatesi olarak tanıtılmıştır. Sivas Kongresi Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçilmiş olan İhsan Hamit Bey, Sivas'ta birkaç gün boyunca gece gündüz devam etmiş olan çalışmalara katılmıştır. Ardından gerekli direktifleri almış olan İhsan Hamit Bey, Sivas'tan ayrılarak Diyarbakır'a hareket etmiştir. Ergani'ye varınca kentte Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin şubesinin kurulmasına öncülük etmiş olan İhsan Hamit Bey, Diyarbakır'a geçmiştir. İhsan Hamit Bey öncülüğünde Diyarbakır'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin şubesi kurulmuş, cemiyetin başkanlığına Şevki Ekinci seçilirken İhsan Hamit Bey cemiyetin yönetim kurulunda yer almıştır.

İhsan Hamit Bey, Millî Mücadele sürecine yazılarıyla da destek vermiştir. Ziya Gökalp tarafından Diyarbakır'da yayınlanmış olan *Küçük Mecmua* dergisinde Millî Mücadele taraftarı yazılar yazmış olan İhsan Hamit Bey, bir yandan da konferanslar vererek halkın Millî Mücadele'nin yanında yer almasını sağlamaya çalışmıştır. İhsan Hamit Bey'in çalışmaları halk üzerinde etkili olmuş, kendisi Diyarbakır ve çevresinde tanınmıştır. Nitekim TBMM İkinci Dönemi için yapılmış olan seçimlerde Ergani'den milletvekili adayı olan İhsan Hamit Bey, seçimi kazanarak mecliste yer almıştır. İhsan Hamit Bey'in Millî Mücadele dönemindeki çalışmaları onun Diyarbakır halkı tarafından desteklenmesini sağlamış, sonraki süreçte Diyarbakır'dan TBMM'ye ve Cumhuriyet Senatosu'na seçilmiş, uzun süre Diyarbakır'ı temsil etmiştir.

Kaynaklar / References

Arşivler

Cumhuriyet Arşivi

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı, (ATASE)

Milli Kütüphane Arşivi

Osmanlı Arşivi

TBMM Arşivi

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet

Kara-Amid

Karınca

Küçük Mecmua

Sosyoloji Konferansları

Kitaplar

Atatürk, Kemal. *Nutuk*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1927.

Beysanoğlu, Şevket. *Diyarbakırım*. C.I. Ankara: Doruk Matbaası, 1982.

_____. *Kültürümüzde Diyarbakır*. Ankara: San Matbaası, 1992.

Bozan, Oktay. *Millî Mücadele Döneminde Diyarbakır 1918-1923*. 2. Baskı, Konya: Çizgi Yayınevi, 2022.

Çankaya, Mücellidoğlu Ali. *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, IV. Cild, 1909-1923, Mekteb-i Mülkiye Mezunları (Mülkiye Şeref Kitabı)*. Ankara: Mars Matbaası, 1968-1969.

Demirel, Yücel; Konur, Osman Zeki. *CHP Grup Toplantısı Tutanakları (1923-1924)*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.

Dursunoğlu, Cevat. *Millî Mücadele'de Erzurum*. Ankara: Ziraat Bankası Matbaası, 1946.

Erdeha, Kamil. *Millî Mücadele'de Vilayetler ve Valiler*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975.

Goloğlu, Mahmut. *Millî Mücadele Tarihi – II, Sivas Kongresi*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2006.

Göldaş, İsmail. *Takrir-i Sükûn Görüşmeleri, 1923 Seçimleri, Atama Meclis ve Sonrası*. İstanbul: Belge Yayıncılık, 1997.

Kal, Nazmi. *Atatürk-İnönü İlişkileri, İlk Beraberlikten Sonuna Kadar*. Ankara: Salmat Basım, 2020.

Karakaş, Şuayb. *Süleyman Nazif*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.

Selek, Sabahattin. *Millî Mücadele (Erzurum'da Gergin Günler)*. İstanbul: Yeni Gün, 1999.

TBMM Albümü 1920-2010, I. Cilt, 1920-1950. Ed. Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel. Ankara: TBMM Yayınları, 2010.

TRT Arşiv, "Anılarla Atatürk, Bölüm 6, İhsan Hamit Tiğrel'in Atatürk ile İlgili Anıları". Son güncelleme 10 Temmuz, 2022. <https://www.trtizle.com/belgesel/anilarla-ataturk/anilarla-ataturk-6-bolum-9652244>

Tuncer, Erol; Tuncer, Bülent. *Meclis Aritmetiğinde Yaşanan Değişim (1943-1960)*. İstanbul: Tesav, 2015.

Tuncer, Erol. *Cumhuriyet Senatosu Seçimleri*. Ankara: Tesav, 2020.

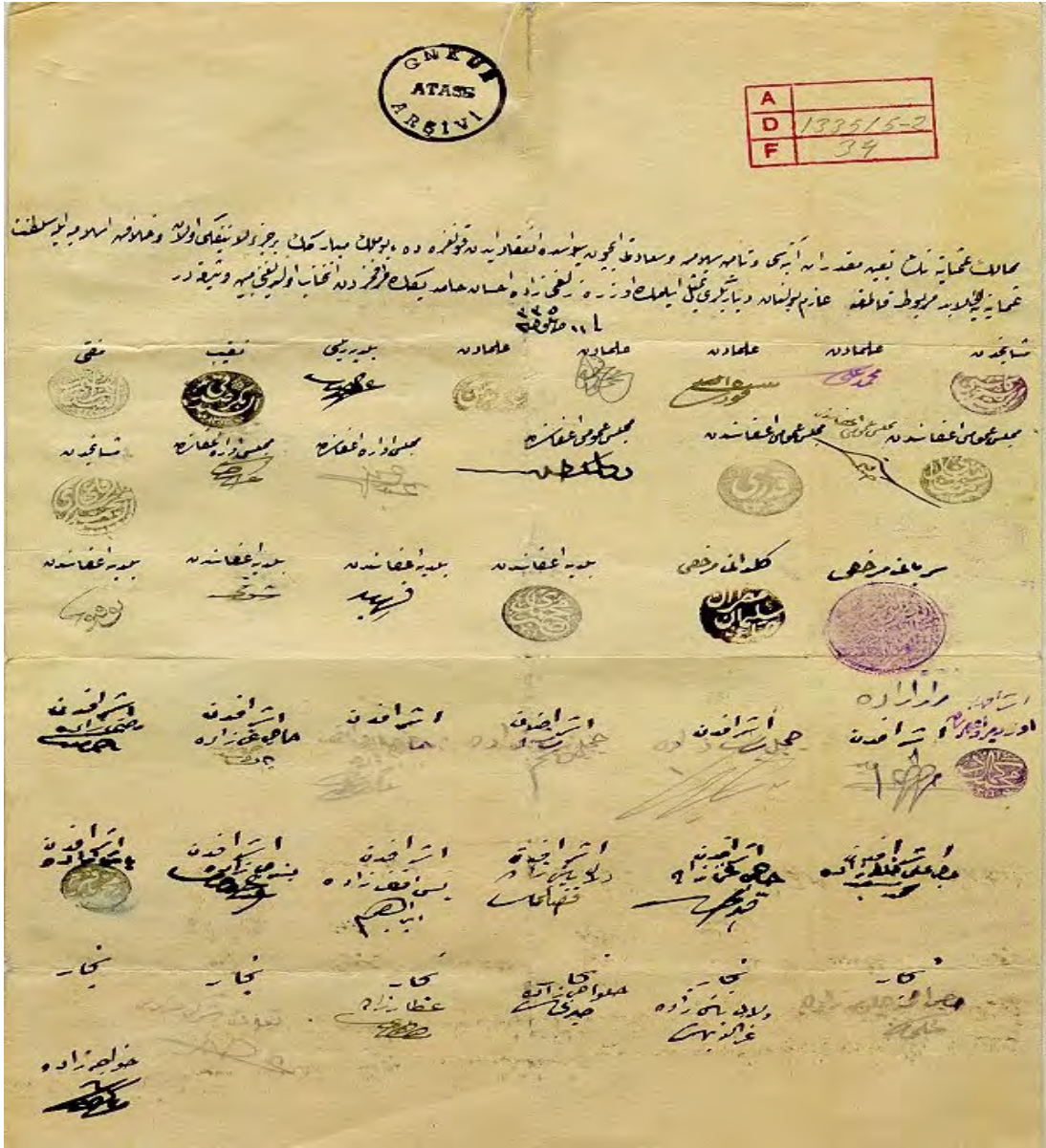
Tunçay, Mete. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Rejiminin Kurulması (1923-1931)*. Ankara: Yurt Yayınları, 1981.

Uludağ, Mekki. *Diyarbakır Milletvekili Zülfü Tiğrel, Yaşamı ve Faaliyetleri (1877-1940)*, İstanbul: Der Yayınları, 2023

Tezler

Yüksel, Mezher. *An Unintended Consequence of Modernization in Turkey: Nationalist Reactions from its Periphery*. Doktora Tezi, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

EK 1. İhsan Hamit Bey'in, Sivas Kongresi'ne katılmak üzere seçildiğini gösterir belgedir (Genelkurmay ATASE Arşivi, ADF, 133515-2, 34)

Yazar Hakkında / About Author

**Dr. Öğr. Üyesi Mekki ULUDAĞ | Dicle Üniversitesi |
mekki.uludag[at]dicle.edu.tr | ORCID: 0000-0001-6557-7917**

Dr. Öğr. Üyesi Mekki ULUDAĞ, Diyarbakır ili, Silvan ilçesi Susuz köyü doğumlu olup ilkokulu köyünde, ortaokulu Silvan'da ve liseyi Diyarbakır'da okuduktan sonra 2004 yılında kazanmış olduğu ODTÜ Tarih Bölümünden 2009 yılında mezun olmuştur. Yüksek lisansını Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim Dalında tamamlayan yazar, 2022 yılında İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü doktora programından mezun olarak Doktor unvanını almış olup şu anda Dicle Üniversitesi Tarih Bölümünde Dr. Öğr. Üyesi olarak çalışmaktadır.

**Assist. Prof. Dr. Mekki ULUDAĞ | Dicle University |
mekki.uludag[at]dicle.edu.tr | ORCID: 0000-0001-6557-7917**

Asst. Prof. Dr. Mekki ULUDAĞ was born in Susuz village of Silvan district of Diyarbakır province, and after studying primary school in his village, secondary school in Silvan and high school in Diyarbakır, he graduated from METU Department of History in 2009. The author, who completed his master's degree at Dicle University, Social Sciences Institute, Department of History of the Republic of Türkiye, received the title of Doctor by graduating from Istanbul University, Atatürk Principles and Revolution History Institute PhD program in 2022, and is currently working as an Assistant Professor Dr. at Dicle University, Department of History.